

MARTIN S. LINDAUER

New Yorki Állami Egyetem, Brockport College

NOVELLACÍMEK FIZIOGNÓMIAI JELENTÉSE

Egy korábbi tanulmányomban (LINDAUER, 1984) elemeztem, hogy milyen helye van a novellának az irodalompszichológiában s javaslatot tettem arra, hogyan tud az elbeszélések kutatása hozzájárulni a kognitív pszichológia jelenlegi központi kérdéseinek vizsgálatához. Ezeket az alábbiakban foglalhatjuk össze: (1) Az irodalommal kapcsolatos empirikus kutatások a múltban nem voltak annyira kiterjedtek, mint a más művészeti ágakkal, például a festményekkel kapcsolatos kutatások. (2) Az irodalmat módszertani okokból hanyagolták el: mivel az irodalmi szöveget az időben előrehaladva olvassuk, nehéz meghatározni a kiinduló ingert és az éppen zajló folyamatok helyzetét. Emiatt az irodalomra adott válasz előzményei meghatározatlanok. (3) A novella rövidsége révén, valamint azért, mert egyetlen kulcstémára összpontosít, empirikusan jobban kezelhető, mint a regény vagy a színmű. Az „inger” viszonylag jobban meghatározható. Ennek a technikai előnynek az ellenére a novellákkal kapcsolatos kutatások még mindig ritkábbak, mint a más irodalmi műfajokkal kapcsolatosak. (4) A novellakutatás hozzájárulhat az elbeszélő szövegek kognitív elemzéséhez, például a sémaelmélethez. A kísérleti szövegkutatásban használt anyagok a novellához hasonlóan rövidek, a novellától eltérően azonban mesterségesek (s emiatt kevésbé érdekesek és kevésbé általánosíthatóak, mint a valóságos prózai szövegek). Korábbi cikkem a novellával kapcsolatos kutatások ígéretével zárult. Jelen tanulmányom célja, hogy ezt a lehetőséget jelenleg folyó vizsgálatokat bemutatva konkretizáljam.

Kutatásaim a címekre — szinte minden szóbeli vagy írott közlemény, szöveg vagy történet legelejére — koncentrálnak. A címek egy írott szöveg „témáját, tartalmát vagy jellegét” írják le (*Oxford English Dictionary*, 1970, 78. o.). Tudományos és iskolás jellegű vállalkozások során a kutató egyik első lépése a címkeresés; a szerzőket pedig a kézikönyvek figyelmeztetik arra, hogy címeiket tegyék informatívvá (AZIZ, 1974; PTACEK, KRICOS, BLACK és HYMAN, 1974–1976). BROER (1977) még egy matematikai valószínűségi modellt is kialakított a címekre adott olvasói reagálások leképezésére (például milyen értéke vagy felhívó ereje van a címnnek?).

Pszichológiai távlatból nézve a címek mentális beállítódást nyújtanak az olvasó számára arról, hogy mi jön még. Azzal szervezik a prózai szöveget, hogy nyíltan vagy rejtve olyan környezetet alakítanak ki, melyen belül elhelyezhetők a teljesen kibontott szöveg szerteágazó technikai részletei vagy esztétikai burjánzásai.

Jelentőségük ellenére kevés vizsgálat foglalkozik a címmel. A retorikai, nyelvtani és stilisztikai kézikönyvek (például a *Chicago Manual of Style*) a központosítás és a kiemelés mechanikus szabályain túl igen keveset mondanak. Sokkal nagyobb figyelmet

szentelnek annak, hogy milyen anyag követi a címet: vagyis a bevezetés, tárgyalás és befejezés kérdéseire. Jellegetes ebből a szempontból NEWMAN (1983, 112.o.) rövid megfogalmazása, mely meglehetősen felszínes szerepet szán a címeknek. „Gondoljunk úgy a címre, mint egy finom befejező ecsetvonásra. Olyasmi ez, mint a torta behelyezése a jégsekreányba; bár valójában nem befolyásolja a termék összetételét, mázat és fényt ad hozzá”. Aztán még hozzáteszi: „Sose bízd a címre, hogy megadja tanulmányod témáját”. (Lehet, hogy itt olyan sajátos műfajokra utal, mint évfolyamdolgozat.)

CROSBY (1976) sokkal pozitívabban kezeli a címeket, szerinte a cím sokat elmond a mű „kreativitásáról, egyediségéről és jelentőségéről” (387. o.). Aztán így folytatja: „a címek a műnek élesebb fókuszot biztosítanak (mivel ha) egy jó cím jut az eszébe, akkor az író biztos lehet abban, hogy egységesítetten képes kibontani egy jelentős üzenetet. Ha nem tudunk címet adni, valami baj van” (uo.). Miután azonban 50 folyómeaternyi szöveget átnézett megdöbben, hogy „mennyire nincs semmi eligazítás erről a témáról”.

Címet minden szövegnél használunk, művészi és hétköznapi szövegeknél is. Az irodalmi címek azonban különösen odaillők kell legyenek. Van TOORN (1982) általánosságban vizsgálja sajátos szerepüket a művészetben, s a következőt mondja költészeti hatásukról: „A címnek akár leír, sugall, felszólít vagy bejelent, örömmel kell eltöltenie az olvasót, mikor újra a versért nyúl. Tetszetősnek kell lennie és az általa bevezetett mű szellemét kell sugallnia. (A címek) fogantyúk: minden cím a vers életét süríti, annak központi képét, témáját és eseményét” (32. o.).

A címek különösen hasznosak az olvasó számára akkor, mikor azt várjuk, hogy „feldolgozza” a szerző üzenetét, „töltse be” az üres helyeket s a maga módján legyen kreatív. (A címek még hasznosabbak lehetnek a képzőművészet megértésében, különösen ha rejtélyesebb művészetről van szó; lásd BOUYEURE, 1978. 52. o.) A címek azzal segítik az olvasót, hogy például az általuk előhívott asszociáción keresztül támpontokat nyújtanak arról, hogy miről szól a történet. Mivel a címek a történet első elemei, befogadó hozzáállást alakítanak ki az olvasónál. A címek még arra is alkalmasak lehetnek, hogy megindítsák a „hiedelmek szándékos felfüggesztését”, hozzájáruljanak a képzelt irodalom fantáziáinak elfogadásához szükséges „ám legyen” attitűd kialakításához.

A műalkotások címei esztétikailag tetszetős konstrukciók, forrásuk kreatív képességei következtében. A szerzők tehetsége a szavakkal és a nyelvvel kapcsolatban különösen alkalmassá teszi őket arra, hogy olyan címeket válasszanak ki, s a címeket úgy fogalmazzák meg, hogy azok megfelelő érzéseket, képzeteket és gondolatokat hívnak elő az elképzelt olvasóban. Az olvasók különösen érzékenyek a címekre, amikor a mű nem realizisztikus, például az avantgard irodalom vagy a nagyon absztrakt színművek esetén, ahol kevés információt kapnak arról, hogy miről is van szó.

A novella címének valószínűleg nagyobb hatása van az olvasóra, mint az egyéb címeknek. A novella rövidsége (többnyire 3000 szónál rövidebb műfajról van szó) általában a cselekmény puszta körvonalazására ad csak lehetőséget, s kevés jellemzésre. Nincs idő a cselekmény vagy a jellem lépcsőzetes kibontására; az olvasó nem fokozatosan köteleződik el, mint például a regény esetében. Ehelyett a mű azonnal egyetlen központi témára összpontosít például azzal, hogy egy meghatározott eseményre vagy egy különös személyre koncentrál. A sztori maradványa töredékes s csak célzásokban

él. Emiatt van az, hogy a novellákról gyakran azt érezzük, hogy a dolgok közepén indulnak és végződnek, s nem adnak lehetőséget arra, hogy az olvasó lehorgonyozza az eseményeket időben és térben.

Ezért a novella olvasóját gyorsan és szorosan „meg kell ragadni” már a kezdetek kezdetén. Ez az oka annak, hogy a novella címének, mint az első látott és olvasott információnak, nagy a súlya a jelentés és a hangulat kialakításában. (Csak a verseknél hordoz hasonló megterhelést a cím, ahol az olvasónak más gondjai vannak, például az érthetőség.) A címek tehát „jó kezdetet” biztosítanak az olvasó számára, olyan sémát vagy beállítódást nyújtva, mely egyszerre irányt és kontextust ad a további olvasás számára.

A novella olvasói (s az ilyen művek szerzői is) tudatosan vagy nem, de lehet hogy jobban támaszkodnak a címekre, mikor azt keresik, hogy mi történik, kivel, mikor, hol és miért. Az olvasók hasznosnak találhatják, hogy fejben tartsák a novella címét, különösen kezdetkor, mikor még nagyobb a bizonytalanság, mint később. Ha a novella különösen tömör, az olvasók az olvasás egész folyamata során gondolkozhatnak a címen s még akkor is visszatérhetnek hozzá, mikor befejeződött a novella.

Kognitív perspektívából nézve a címek stratégiaiilag fontos helyet foglalnak el a beérkező információ feldolgozásában, valamint annak megértésében, tárolásában és előhívásában. A címek elvárásokat indítanak el az olvasó fejében az őket követő szövegre nézve: mi a téma; releváns-e céljaim szempontjából; komoly vagy szórakoztató műről van-e szó; felkeltette-e kíváncsiságomat; és akarok-e tovább olvasni? A címek arról is orientálják az olvasót, hogy mi várható még (s rejtve más lehetőségeket ki is zárnak). Közlik, hogy minek nézünk elébe, érdemes-e előrehaladni vagy sem, s talán még azt is, hogy milyen hangulatot kell felvennünk. A címek tehát fontosak az írott szöveg megértése szempontjából. Megadják azt a kezdeti keretet, melynek összefüggérendszerében a mentális struktúrák (a figyelem, az észlelés és a felidézés struktúrái) képesek lesznek feldolgozni, tárolni és előhívni a szöveganyagot.

A címek központi szerepe ellenére a kognitív pszichológia nagyon kevés figyelmet szentel nekik. „A címek hatása ... nemigen szerepelt a ... (szöveg megértésre), valamint a szövegnyelvtanokra vonatkozó nyelvpszichológiai munkákban” (BOCK, 1980, 301. o.).

Az általános sémaelmélet keretében is megfogalmazták, hogyan működhetnek a címek (SCHWARZ és FLAMMER, 1981). Jelen összefüggésben sémákon olyan elvárásokat értünk, melyek az olvasóknak hasonló anyagokkal kapcsolatos korábbi tapasztalataiból, valamint a jelenlegi olvasási szövegösszefüggésből származnak. A címek szerepe lehet az, hogy „megóvják a (kibontakozó történet) elemeit attól, hogy elveszük őket, mielőtt megértenénk, hogy mi a jelentőségük az egész szempontjából, s lehetővé teszik az olvasó számára, hogy a fontos gondolatok kódolására összpontosítson. (A cím különösen hasznos akkor) amikor a szöveg némileg szervezetlen, mivel megfelelő hipotéziseket sugall az anyag újraszervezéséhez” (SCHWARTZ és FLAMMER, 1981, 61. o.).

KOZMINSKY (1977, 482. o.) némileg eltérő felfogást hirdet a címekről. „Elő-organizátoroknak” nevezi őket, „melyek olyan szignalizáló információk, amik idejekorán feltárnak olyan információkat, amelyek a szövegben később megjelenő kontextustól elvonatkoztatott dolgok ... (A címek) elősegítik annak a korábbi ismeretnek

az összeállítását, mely magába fogja illeszteni az 'új' szövegbeli információt (és lehetővé teszi a) kapcsolatteremtést az emlékezetben tárolt korábbi ismeretekkel. Ha nincs hozzáférhető korábbi ismeret, a címek olyan lehorgonyzó pontokként funkcionálnak az emlékezetben, melyek köré szervezhető a beérkező szöveganyag".

A kognitív elmélet keretein belül azonban csak kevés konkrét kutatás foglalkozott a címekkel. BOCK (1980) azt találta, hogy egyazon szöveg különböző címei különböző szövegstruktúrák kibontakozásához vezetnek, amit avval mért, hogy hogyan rendezik el a mondatokat a személyek. Mások azt próbálták kideríteni, vajon a címek elősegítik-e a felidézést vagy a megértést, illetve mindkettőt. Ezek a kutatások különböző típusú címeket használtak (például leíró vagy elbeszélő címeket (KOZMINSKY, 1977), vagy különböző struktúrájú címeket alkalmaztak (normális vagy torzított címeket: SCHWARTZ és FLAMMER, 1981). Az eredmények azonban meglepőek voltak. A címek például befolyásolták a felidézést, nem befolyásolták azonban a megértést. Ezek az eredmények legalábbis részben annak köszönhetőek, hogy olyan mesterséges címeket és szövegeket használtak, melyek a laboratóriumban létrehozott és nem természetes sémákat képviselnek.

Az elbeszélő szövegeknek a kognitív hagyományon belül folyó mai kutatása, legyen szó a címekről, vagy a prózai szöveg valamilyen más vonatkozásáról (például arról, hogy milyen sorrendben idézzük fel a szöveg fő részének anyagát) kizárólag mesterséges szövegeken alapulnak. Ezek a kutatások a megnövelt kísérleti kontroll és a változók könnyedebb manipulációja érdekében feláldozták az olvasói érdeklődést, valamint az esztétikai vonzerőt. Kérdés, hogy a szövegek szigorú empirikus tanulmányozása kizárja-e irodalmi próza felhasználását?

Néhány címvizsgálat igazi címeket alkalmazott. CROSBY (1976) 300 irodalmi címet osztályozott s azt találta, hogy „magas korreláció van az írott szöveg minősége és címe között” (387. o.). LINDAUER (1968) azt vizsgálta, hogy a legkülönbözőbb típusú irodalmak esetén milyen érzelmek szerepelnek a címekben. Azt találta, hogy a pszichológiától eltérően az irodalom inkább a pozitív, mint a negatív érzelmeket hangsúlyozta (például a reményt a félelem helyett, a szeretetet a szorongás helyett). BODMAN, MINCHER, WILLIAMS és LINDAUER (1979) olyan ismeretlen irodalmi szereplők neveit vizsgálva, melyek egyszerre származtak címekből és a szövegekből, azt találták, hogy a kísérleti személyek képesek voltak pozitív vagy negatív rubrikába helyesen besorolni őket. DENGLE (1975) 1900 és 1968 között született 7500 véletlenszerűen kiválasztott amerikai film címét kategorizálta és elemezte. A magas és alacsony gyakoriságú szavak átfogó és évtizedenkénti elemzése a filmcímekben, valamint az idői változás feltárása arra a következtetésre vezette, hogy „Hollywood ... tükrözi az amerikai társadalmat és kultúrát ... annak érdeklődését és fantáziáit” (60. o.). HOPKINS (1978) arra kérte kísérleti személyeit, hogy 48 jól ismert író 144 címének ismerősségét ítélik meg. Nem meglepő, hogy azt találta, hogy a szerzők felidézése és felismerése kapcsolatban volt a cím ismerősségével. Némileg ide tartozik a képzőművészeti alkotások címe is. LINDAUER (1970a, 1970b) kiderítette, hogy gyakorlatlan megítélők nem véletlenszerűen rendelték forrásaikhoz az absztrakt műalkotások címét. Ehelyett meglepő egyezést mutattak abban, hogy bizonyos címek bizonyos művekhez „jól illeszkednek”, s mely címek nem (bár ezek a választások nem szükségszerűen

egyeztek a művész választásaival minden esetben). A címválasztást a kreativitás mércéjeként is használta például GUILFORD (1970).

A címek azzal fejtik ki hatásukat, hogy információt nyújtanak a szöveg tartalmáról, legyen a prózai szöveg mesterséges, hétköznapi vagy irodalmi. Ezek a jelentések jórészt szó szerinti és közvetlenek, vagyis feltárhatók a szótár alapján. Még a cím érzelmi konnotációira is igaz az, hogy javarészt nyilvánvaló, vagyis, a címben szereplő szavak asszociációin alapszik.

A címek azonban más jelentéseket is nyújtanak az olvasó számára, s ezek a jelentések meglehetősen finomak lehetnek. Sok olyan cím van, köztük a leghatékonyabbak is, amelyeknek szó szerinti jelentése valójában kevés információt tartalmaz. A címek rendszerint nagyon rövidek (gyakran egyetlen szóból állnak), célzásszerűek s gyakran homályosak is, vagyis, nincs nyilvánvaló referensük vagy releváns jelentésük. Nézzünk néhány novella címet (az ismertetendő vizsgálat tényleges példái közül): *Egy pudli emlékiratai*, *Közene*, *Ételek lázadása*, *Jaj de magas égi*, *Minden a szokásos* és *Az állvamaradás joga*. Ezzel szembeállítva viszonylag jelentéstelibb példák: *A szökevény*, *Barbárok*, *Kakasszóra*, *Oroszlánüvöltés*, *Konyhafal*, *Csendes vasárnap* és *A kamasz meg az asszony*. Vagyis, a hatékony keretet vagy hangulatot kialakító címek valószínűleg inkább a közvetett, mint a közvetlen jelentés függvényei.

Vannak szimbolikus közvetett jelentések is. Mások szinesztétikusak (MARKS, 1978), vagy referenciájuk több modalításra utal, mint például vannak „hangos” benyomást keltő szavak, akárcsak hangosnak tűnő színek. A szinesztézia a szavak fiziognómiás vagy érzelmi-kifejező jelentésével kapcsolatos (WERNER, 1956; LINDAUER, 1984b).

A fiziognómiás jelentést hordozó szavak pusztán szenzoros perceptuális ingerként működnek. Jelentéshordozó hatásuk a szavak alakjának, számának, nagyságának, a központosításnak, valamint a betűk, a magánhangzók és a szavak tényleges vagy elképzelt hangzásának függvénye (vagyis a fonetikai szimbolizmusnak). A szavak külseje tehát hasonlíthat arra, amit jelentenek (HEVNER, 1937; HOLLAND és WERTHEIMER, 1964; NEWMAN, 1933; WERTHEIMER, 1958).

BROWN, BLOCK és HOROWITZ (1955) mutattak rá a fonetikai szimbolizmus hatékonyságára. Látszólag jelentés nélküli, egymással ellentétes szavak, melyek ismeretlen s egymással kapcsolatban nem levő nyelvekből származtak (például az *éles-tompa* kínai, cseh és hindi megfelelője) helyesen illeszthetők voltak a nekik megfelelő angol szópárokhoz. BROWN (1958) hasonló eredményt kapott, amikor dimenziókat alkotó angol szavakhoz értelmetlen szavakat illesztetett (a személyek például egyetértettek abban, hogy a *mal* és a *mil* a nagy és a kicsi megfelelői).

WINNER (1982) rámutatott, hogyan alkalmazhatók az irodalomban a hangzó szavak inherens sajátosságai. „Felerősítik a sor referenciális jelentését” (249. o.); „a hangzás szándékosan visszhangozza az értelmet” (252. o.). WINNER szerint ezek a hatások nem esetlegesek. „Irodalmi műnél a hangzási sajátosságok ritkán véletlen eredményei: az író szándékosan konstruálja meg ezeket, hogy hozzájáruljanak a szöveg által kifejezett jelentéshez. Ahogy Pope írta: 'a hangzásnak az értelem visszhangjaként kell feltűnnie'” (248. o.).

A cím különböző jelentésszintjei közül a szó szerinti, vagyis asszociatív jelentéssel összehasonlítva a fiziognómiás szint legnyilvánvalóbb a képzőművészetben (LIN-

DAUER, 1983, 1984a; WINNER, 1982). Az irodalomban a szerzőkről az a feltételezés, hogy érzékenyek a nyelvi finomságok iránt; s nagy a tapasztalatuk abban, hogy kihasználják a prózai szöveg különböző jelentésszintjeit. A szavak rejtett vagy fiziognómiai jelentése sajátos kihívás számukra. A fiziognómiának, a művészi kontextusban tehát kiugróbbnak kell lennie, mint szokvány prózai szövenél, s emiatt itt jobban tanulmányozható is.

Kutatásunk azt akarja bizonyítani, hogy a novellák címei fiziognómiai jelentést közölnek. Vizsgálati személyeink számára ismeretlen nyelvet, a magyart használtuk. A magyar szótövek meglehetősen eltérnek az angoloktól. Az amerikai olvasók számára a novellák magyar címeinek nincs szó szerinti jelentése; csak a szavak fiziognómiai értelme vihető át, ha van ilyen.

Ha a magyar nyelvű címek tényleg hordoznak valamilyen fiziognómiai jelentést, mely túlmegy az olvasók számára nem érthető szó szerinti jelentésükön, akkor valahogyan közvetíteniük kell az angol megfelelőikkel való illeszkedésüket. Ennek következtében a látszólag értelmetlen, de helyes párosításokról a személyeknek mégis úgy kell érezniük, hogy azok megfelelőek. Kísérleti személyeinknek tehát egy alternatíva-választásos feladatban képesnek kell lenniük arra, hogy a magyar megfelelőhöz kiválasszák a különböző angol címek közül a helyeset. A helyesen és helytelenül illesztett magyar és angol címek illeszkedésének megítélésükor pedig a helyesen illeszkedőknek nagyobb pontszámot kell elérniük.

Módszer

Anyagok

A magyar novellák angol címeit az ILLYÉS LAJOS (1979) által kiadott angol nyelvű magyar novellagyűjteményből merítettük. Az eredeti magyar címeket magyar kollégáink adták meg. Kizártuk azokat a címeket, melyek utalásokat tartalmaztak jelentésükre (például a szereplők nevét és angol szavakat).

Az angol címek szószáma egy és hat között változott ($M = 3,07$); a magyar címek egy és négy szó között ingadoztak ($M = 2,27$). A címek hosszúsága a két nyelv között szignifikánsan eltért egymástól [$F(1,108) = 12,02, p < 0,01$]. A szógyakoriságokban az illeszkedési feladatnál azonban nem volt eltérés a helyesen és helytelenül illesztett címek között s interakció sem volt, $F(1,108) < 1$.

Véletlen számok táblázatából kiindulva az összes közül három helytelen angol címet választottunk ki. A helyes címmel együtt ezek négy választásos feladatot alkottak. Véletlen szám táblázatot használtunk arra is, hogy helytelen címeket rendeljünk az eredetiekhez az illeszkedési vizsgálatban. Olyan teszthelyzeteket készítettünk, melyekben 28 feladatválasztásos egység vagy 56 helyesen és helytelenül illeszkedő pár szerepelt.

A 28 feladatválasztásos egységnél a magyar cím volt a kiindulópont és a négy angol cím (három helytelen és egy helyes) az alternatíva. Az illeszkedés megítélési feladatban a bal és a jobb oldalon 56 angol, illetve magyar cím szerepelt. A 28 rendelkezésre álló címből ismételten ugyanazokat használtuk helyes és helytelen illesztésre. Így például a feladatválasztásos könyvecskében a 28 angol cím mindegyike négyszer szerepelt különböző egységekben. A személyek tudtak ezekről az ismétlésekről. A IIB vizs-

A használt magyar és angol címek

1. The student and woman – Nyugalmas vasárnap
2. Family circle – Mindig van remény
3. Brutes – Ház a telepen
4. The family hearth – Családi tűzhely*
5. The forget-me-not – Ne felejts*
6. The messenger – Hírnök Árpád*
7. There is always hope – Mindig van remény*
8. Smoldering Crisis – Egy pocsolya emlékiratai
9. The student and the woman – Kamasz meg az asszony*
10. At cockcrow – Kakasszó*
11. Everything's as it used to be – Állvamaradás joga
12. Smouldering crisis – Csendes válságok*
13. A house on an empty lot – Ház a telepen*
14. Memoirs of a puddle – Ételek lázadása
15. There is always hope – Családi kör
16. Fear – A parancs*
17. The lion's maw – Az oroszlán torka*
18. Thou shalt not kill – Minden olyan mint régen
19. The rebellion of foods – Ételek lázadása*
20. Adventures in uniform – Bakaruhában*
21. Oh, how high the sky is – A parancs
22. Memoirs of a puddle – Egy pocsolya emlékiratai*
23. The kitchen wall – Konyhafal*
24. A peaceful Sunday – Kamasz meg az asszony
25. Promise, darling – Közene
26. The divine garden – Az isteni kert*
27. The kitchen wall – Jaj de magas ég
28. Portraif of a man – Férfiarckép
29. The right to remain standing – Állvamaradás joga*
30. Fear – Konyhafal
31. A peaceful Sunday – Nyugalmas vasárnap*
32. Adventure in uniform – Az oroszlán torka
33. Kerbside – Hírnök Árpád
34. The deserter – A szökevény*
35. Sunshine in Spring – Tavasz napja sütötte*
36. The right to remain standing – Csendes válságok
37. Stonemusic – Közene*
38. The divine garden – Bakaruhában

* = helyes párválasztás az angol és magyar címekben

39. Family circle — Családi kör*
40. Portrait of a man — Járdaszegély mellett
41. The rebellion of foods — Ételek lázadása
42. Stonemusic — Családi tűzhely
43. A house on an empty lot — Ne ölj
44. The lion's maw — Férfiarckép
45. At cockcrow — Az isteni kert
46. Kerbside — Járdaszegély mellett*
47. The messenger — Ne felejts
48. Promise, darling — Ígérd meg szívem*
49. The forget-me-not — A szökevény
50. Thou shalt not kill — Ne ölj
51. Brutes — Barbárok*
52. Oh, how high the sky is — Jaj de magas ég*
53. The family hearth — Tavasz napja süttötte
54. The deserter — Kakasszó
55. Sunshine in Spring — Barbárok
56. Everything's as it used to be — Minden olyan mint régen*

* = helyes párválasztás az angol és magyar címekben

gálatban magnetofonszalagot használtunk, amelyen egy született magyar beszélő, akinek enyhe angol akcentusa volt, felolvasta az angol és a magyar címeket. Az 56 helyesen és helytelenül illesztett magyar és angol címet az 1. táblázat mutatja. Csillaggal jeöltük a helyes illesztéseket.

Instrukciók és vizsgálati eljárás

Egyes helyzetekben a vizsgálati személyek egyedül végezték a feladatokat, más helyzetekben viszont csoportosan. (A helyzetek részleteit az egyes vizsgálatok leírásánál ismertetem.) A kutatás általános céljaként azt mondtuk a személyeknek, hogy azt vizsgáljuk, miképpen reagálnak a nyelvre az emberek. Azt kértük tőlük, hogy spontán reakciókat adjanak, szabadon próbálkozzanak, mivel nincs biztos mód annak kitalálására, hogy melyik párosítás a jó. A többválasztásos feladatnál azt az utasítást kapták, hogy a helyesnek tűnő cím betűjét karikázzák be. Az illeszkedés helyességének megítélésénél elmagyaráztuk nekik a mindegyik lap tetején meglevő megítélési skálát. Az egyes pontérték volt a magas illeszkedés, az ötös a nagyon rossz illeszkedés. A feladatokat a személyek a saját tempójukban végezték, általában 10–20 percig.

Vizsgálatok

Hat vizsgálatot végeztünk. Az I. vizsgálatban 45 személy megkapta a feleletválasztásos feladatot tartalmazó teszt könyveket. Az általános népességből és egyetemisták közül verbuváltuk őket (15-en voltak közülük egyetemisták). A könyvecskéket hét önkéntes segítő osztotta szét, akik pszichológia-órán, csoportosan, már korábban elvégezték a feladatot; ők tisztában voltak a vizsgálat céljaival. Mindegyik önkéntes 4–11 barátnak, rokonnak, illetve idegennek adta tovább a könyvecskéket az egyetem területén és ott-

hon. A vizsgálatot egyénileg vagy kiscsoportokban végezték a személyek (a kiscsoportok 2-3 fős csoportokat jelentettek) különböző napszakokban. A személyek életkora nagyon változatos, volt közöttük 70 esztendő is. (Átlagokat nem tudtunk az életkorra nézve számolni, mivel az életkorról nem kértünk információt.)

A személyek általában mulatságosnak találták, akárcsak később a többieket is. Bár igyekeztek támpontokat találni (például leszámolták a szavakat, hogy illeszteni tudják a magyar és angol címeket), általában kifejezték azt az érzésüket, hogy a feladat reménytelen s igen kevésbé bíznak magukban. A vizsgálat előtt megkérdeztük őket, s úgy találtuk, hogy egyikük sem beszélt magyarul és nem hallott otthonában magyar beszédet.

Az összes többi vizsgálat egy kivételével az illeszkedés helyességének megítélését alkalmazta feladatként. Az IIA–C vizsgálatokban különböző pszichológia órákról használtunk önkénteseket, akik óralátogatási kötelezettség keretében vettek részt a vizsgálatban. A IIA és C vizsgálatban több egymással kapcsolatban nem levő percepció és megismerési vizsgálatból álló sorozat részeként egyénileg kapták a feladatot.

A IIA vizsgálatban 22 személy (17-en nők) csendben elolvasta a címeket. A IIB vizsgálatban, melyet csoportosan végeztünk 21 személy (13-an közülük nők) csak magnetofonról hallotta a címeket s megítélését egy számozott, de egyébként üres lapra rögzítette. A IIC vizsgálatban 28 személy (20-an közülük nők) elolvasta a címeket s ezzel egyidőben magnetofonon mindkét nyelven meghallgatta őket. (A személyeket utasítottuk arra, hogy a magnószalagnak megfelelő beosztással olvassanak.)

A III. vizsgálatot Magyarországon végeztük 17-18 éves középiskolások két csoportjával, akik igen kevesen tudtak angolul. Mindkét csoportban 30 személy volt körülbelül egyforma arányban a két nemből. Sajnos, erről nincs pontos adatunk. Bár a személyek sok angol szövegű zenét ismernek, tananyagként nem találkoztak az angollal. A IIIA vizsgálatban a többszörös választást használtuk, a IIIB-ben pedig az illeszkedés megítélését.

Általános elvárásunk mindegyik vizsgálatnál kapcsolatban az volt, hogy az ismeretlen címek (az amerikaiak számára a magyar nyelven, a magyarok számára az angol nyelven megadott címek), bár szó szerinti értelemben jelentéskélik, fiziognómiai jelentést mégis közvetítenek. Ennek következtében a személyek helyesen választolnak majd a feleletválasztásos helyzetben; és a helyesen illesztett címpárokhöz magas illeszkedési értéket fognak rendelni (összehasonlítva a helytelenül illesztett párokkal).

Az illeszkedési vizsgálatra (II jelű vizsgálatok) további hipotéziseket is tettünk. A legmagasabb pontértéket a IIC vizsgálatban kell kapnunk, mivel a személyek egyszerre olvassák és hallják a címeket. Vagyis, a vizuális és a hallási fiziognómia egyaránt rendelkezésükre áll. A másik két csoport vagy látja (IIA vizsgálat), vagy hallja (IIB vizsgálat) az anyagokat, de csak az egyik közegben találkozik velük. E két csoportnak ezért rosszabbnak kell lenni, mint a kombinált látási–hallási feltétel (IIC). A vizuális csoportnak (IIA) jobb eredményt kell elérniük azonban, mint a hallási (IIB): a prózai szöveg megértésének szokványosabb módja az olvasás.

I. Vizsgálat: Alternatívák közötti választás

A személyek által olvasott 28 cím csoport közül 24 esetben a négy alternatíva egyike szignifikánsan gyakrabban került kiválasztásra, mint bármelyik más [$\chi^2(3) = 9,31$, $p < 0,05$, $N = 45$]. (χ^2 elemzést végeztünk egyenként mind a 28 adatsorra.) A 24 egyezést mutató eset közül 17 jó volt, 7 pedig helytelen s ez az eltérés is szignifikáns volt [$\chi^2(1) = 4,17$, $p < 0,05$]. A helyes illesztést előtérbe helyező tendenciát találtunk akkor is, amikor a 28 párnál összehasonlítottuk a helyes és helytelen választások számát az összes személynél ($M = 17,39$ és $9,2$, $t(27) = 4,42$, $p < 0,01$).

A három választípus – az egyetértő-helyes, az egyetértő-helytelen és a nem egyetértő-helytelen – szintén eltért egymástól [$\chi^2(2) = 10,03$, $p < 0,02$, $N = 28$ pár]. A vártnál több helyes és kevesebb helytelen választás fordult elő. Eltért a helyes és helytelen konszenzuális és a helytelen válaszok gyakorisága is [$\chi^2(1) = 18,62$, $p < 0,01$]. Az összehasonlítás során a véletlen szint meghatározásához feltételeztük, hogy mindegyik cím egyenlő választást kapna. Vagyis, négy lehetséges választásnál a várható gyakoriságot mindegyik címnél 25%-ra vettük. Négy olyan cím volt, ahol nem volt preferencia, vagyis nem volt konszenzuális válasz (a sorszámok az 1. táblázatra utalnak): a 12*, 16, 23 és 48. A 16 kivételével a választások itt is a várt irányban történtek azonban, ami tendencia szinten 10%-os kritériumot véve szignifikáns is volt. Hét esetben kaptunk egyetértő, de helytelen választ a következő pároknál: 4*, 6, 7, 17, 20, 28 és 46.

A nemek között nem volt eltérés [$\chi^2(3) = 5,90$, $p > 0,05$; $N = 23$ férfi és 13 nő]. Kilenc személyt ki kellett ebből az összehasonlításból hagynunk, mert a tesztjük nem jelezte nemüket. Akkor sem találtunk nemi eltéréseket, amikor a választásokat helyes vs. helytelen felbontásban vizsgáltuk [$\chi^2(1) = 3,61$, $p > 0,05$].

II. Vizsgálat: Illeszkedési megítélés

IIA Vizsgálat: A címek olvasása

A 28 párral kapcsolatban a helyesen illesztett párok illeszkedési megítélése szignifikánsan magasabb volt, mint a helytelenül megítélt pároké [$M = 2,67$ és $3,28$, $t(21) = 11,48$, $p < 0,01$]. (Minden személynél összegeztük a helytelen és helyes címpárokra adott illeszkedési megítéléseket a 28 párnál.)¹

¹ A helyes és helytelen 28 párra nézve a 6 külön blokknak megfelelően végeztünk varianciaanalízist. Az utolsó kivételével mindegyik blokkban öt címpár volt; a hatodik blokkban három. Az adatokat főként gyakorlati okokból elemeztük ily módon, de a megismételhetőség érdekében is. Négy blokkban találtunk statisztikailag szignifikáns különbségeket a helyes és helytelen címpárok között [ez 20 párt jelentett; $F(1,21) = 49,80$, $22,31$, $10,90$, $10,62$, $p < 0,01$]. Kivétel volt a harmadik és a hatodik blokk, ahova nyolc pár tartozott, $F(1,21) = 2,79$, $1,16$, $p > 0,05$.

A varianciaanalízis eredményei szerint azonban szignifikáns interakció volt a címek és a párok között.² Vagyis az illeszkedő és nem illeszkedő megítélés attól is függött, hogy milyen címeteket párosítottunk. Ezért mindegyik magyar címre külön t -próbát végeztünk összehasonlítva a helyes és helytelen angol fordításra kapott értékeket.

15 esetben a helyes angol címet favorizáló szignifikáns eltéréseket kaptunk [$t(21) = 1,81 - 7,13, p < 0,05$, egyoldali próbával], míg csak három olyan eset volt, amikor az illeszkedés megítélése a helytelen címet preferálta [20/32, 31/24 és 46/33, $t(21) = 2,15 - 2,87, p < 0,05$]. A hipotézisnek megfelelő és az azzal ellentétes esetek gyakoriságának eltérése (15 vs. 3) szignifikáns volt [$\chi^2(1) = 8,00, p < 0,01$]. Nem találtunk eltérést az illeszkedési megítélésben a tíz pár között [4/53, 22/14, 16/30, 28/40, 29/36, 50/18, 23/27, 6/47, 48/25 és 19/41; az utóbbi háromnál azonban az eltérések a várt irányúak voltak, $t(21) = 1,47 - 1,68, p < 0,10$ egyoldali hipotézis esetén]. A felsorolt számok az 1. táblázat sorszámainak felelnek meg, a bal oldali szám a helyesen párosított eset. Szignifikáns eltérés volt azok között a párok között, melyek vagy a helyes vagy a helytelen párosítást preferálták szemben azokkal, amelyek egyiket sem [$\chi^2(2) = 7,87, p < 0,01$]. Az egymástól eltérő párok száma (vagyis 21 pár, beleértve a tendencia szinten eltérő hármat) szignifikánsan eltért attól a héttől, amely nem különbözött egymástól [$\chi^2(1) = 7,00, p < 0,01$].

IIB Vizsgálat: A címek hallgatása

Amikor a személyek csak hallották a címetek, de nem olvasták azokat, a 28 párnál szignifikánsan magasabb volt a korrekt illesztés esetén az illeszkedési pontérték, mint inkorrekt illeszkedés esetén [$M = 2,74$ és $3,09, F(1,19) = 15,32, p < 0,01$]³ Interakció volt azonban a megítélés és a párok között.⁴ Így a magyar címetek itt is egyedileg elemeztük, szembeállítva a helyes és a helytelen angol fordításoknál kapott megítéléseket minden egyes címre.

A következő 8 párnál kapott magasabb megítélést a helyes párosítás (ennek a száma van a bal oldalon): 13/43, 22/14, 16/30, 17/44, 52/24, 35/55, 9/1 és 4/53. Csak két olyan eset volt, ahol a helytelen pár (a jobb oldali) kapott magasabb illeszkedési értéket: 20/32 és 6/47. Ezeknél az összehasonlításoknál $t(20) = 1,96 - 4,39, p < 0,05$.

Mivel a vizsgálatban nagyjából egyenlő számú férfi és nő vett részt (8 és 13), szemben a többi illeszkedési vizsgálattal, ahol a férfiak domináltak, s így nem volt vizsgálható a nem hatása, itt ez a tényező is vizsgálható volt. Nem találtunk azonban eltérést a férfiak és nők általános illeszkedési megítélései között, megítéléseik interakciót sem mutattak a különböző párok tekintetében [$F(1,19) = 1,57, p > 0,05$].

²A varianciaanalízis szerint a hat pár blokkból ötben szignifikáns cím-pár interakció volt, $F(4,84) = 6,97, 3,40, 2,83, 11,39, 15,97, p < 0,05$. A három párból álló utolsó blokk volt a kivétel, $F(4,84) = 1,33, p > 0,05$.

³A hat elemzett blokknál tíz címet jelentő három blokkban szignifikáns eltérés volt a helyesen és helytelenül párosított címek összeállítási megítélésében, $F(1,20) = 4,46 - 12,96, p < 0,05$. Három blokkban, ahová a maradék 15 cím tartozott, nem volt eltérés, $F(1,20) < 1,68, p > 0,05$.

⁴Négy blokkban volt szignifikáns megítélés-pár interakció, $F(4,80) = 5,04 - 8,11, p < 0,01$; nem volt szignifikáns interakció két blokkban, $F(4,80) = 2,10, p > 0,05$.

IIC Vizsgálat: A címek hallása és látása egyidőben

A 28 párnál a hallott és olvasott címek illeszkedését szignifikánsan jobbnak ítélték a személyek helyes, mint helytelen pároknál [$M = 2,70$ és $3,14$, $t(27) = 5,39$, $p < 0,01$].⁵ Interakció volt azonban a megítélések és a számok között.⁶ Ezért egyéni t próbákat végeztünk a párokkal kapcsolatban.

11 párnál találtunk szignifikáns eltéréseket: ezekben az esetekben a helyes párosítás magasabb értéket kapott, mint inkorrekt párja, vagyis, az alábbi párokban a bal és jobb oldal közt szignifikáns volt az eltérés, $t(27) = 1,92 - 5,39$, $p < 0,05$ egyoldali próbával. A párok 9/1, 39/2, 51/3, 5/49, 12/8, 10/45, 13/43, 52/21, 23/68, 33/55 és 23/27. Ezen felül a 14 nem szignifikáns eset közül kettőben, a 7/15 és 29/36 esetén tendencia szinten a korrekt párosítás volt fölényben a helytelennel szemben $t(28) = 1,63 - 1,68$, $p < 0,10$. Csak három olyan eset volt, ahol a helytelen pár magasabb megítélést kapott mint a helyes, $t(27) = 1,81 - 5,68$, $p < 0,05$ egyoldali próba esetén: 20/32, 47/33 és 50/18. A három választípus gyakorisága (11, 14 és 3) szignifikánsan eltért egymástól [$\chi^2(2) = 7,00$, $p < 0,05$] főként azért, mert eltérés volt a helyes és a konszenzuálisan helytelen válaszok száma közt [11 szembeállítva 3-mal; $\chi^2(1) = 5,47$, $p < 0,05$].

Az illeszkedési vizsgálatok összehasonlítása

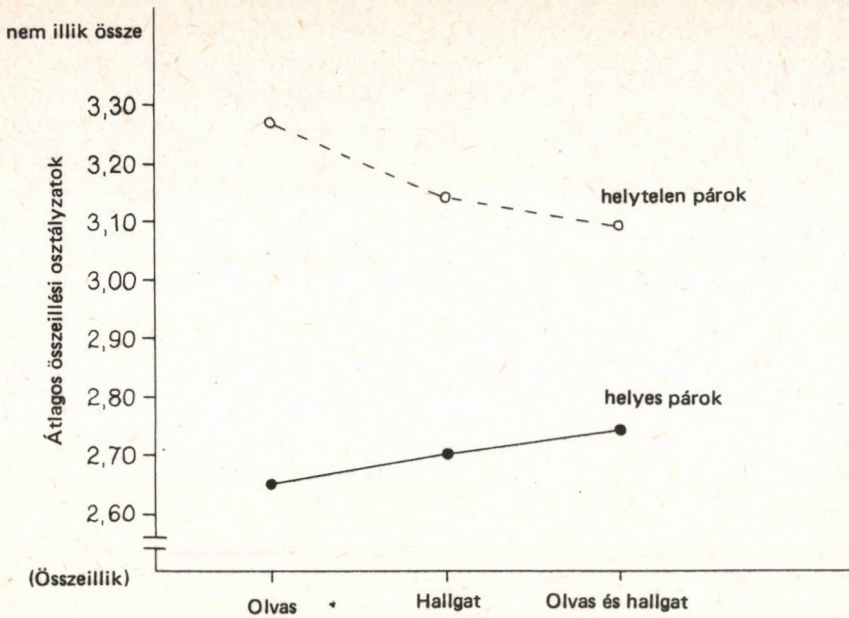
A három illeszkedési vizsgálatban (IIA–C) összevetettük a helytelen és helyes illesztett párokra kapott illeszkedési értékeket (1. ábra).

Általában az illeszkedési értékek nagyobbak voltak a helyesen illesztett címpároknál, mint a helytelenül illesztettekénél [$M = 2,70$ és $3,17$, $F(1,68) = 109,42$, $p < 0,01$]. A három vizsgálat illeszkedési értékei azonban nem tértek el egymástól, $F(2,68) < 1$. Vagyis, amikor két modalitás egyidőben működött (a személyek egyszerre olvasták és hallották a címeket) a hatások nem voltak erősebbek, mint mikor egyetlen egy forrás szerepelt (vagy az olvasás, vagy a hallás).

Hogy a két egyidejű bemenetnek nem volt hatása, azt az is mutatta, hogy interakció volt a helyes illeszkedés és a bemutatási módszer között, $F(2,68) = 3,03$, $p < 0,05$. Olvasás esetén (IIA vizsgálat) magasabb értékeket kaptunk a helyesen illesztett párokra, mint az olvasás-hallás (IIC vizsgálat) és a csak hallás (IIB vizsgálat) feltételeknél (az átlagok 2,65, 2,77, 2,74 voltak). Ugyanez a rangsor jellemezte ezekben a helyzetekben a helytelen párosításokat is (3,27, 3,14 és 3,09). Az olvasási helyzet szembeállítva az összekombinált olvasás-hallgatás és hallgatás helyzetekkel egy további mérceben is fölényben volt: ebben a helyzetben nagyobb volt a száma azoknak a helyesen illesztett pároknak, melyek illesztési pontértéke szignifikánsan magasabb volt helytelenül illesztett pájaikkal szembeállítva (15, 11 és 8).

⁵Az összeillesztési megítélések három címblokknál eltértek egymástól, ahová 15 cím tartozott, $F(1,27) = 6,36 - 38,49$, $p < 0,05$; két címblokknál, ahová 13 cím tartozott nem volt eltérés, $F(1,27) < 1,51$, $p > 0,05$.

⁶Az öt blokkból négyben interakció volt a megítélés és a címpárok között, $F(4,108) = 5,07 - 56,13$, $p < 0,5$, egyben nem volt eltérés, $F(4,108) = 1,79$, $p > 0,05$. Ebben az elemzésben nem hat, hanem öt címpár blokkot használtunk.

1. ábra

Az összeillesztés osztályozása a 2. vizsgálatban

Az, hogy az olvasás fölényben van a két másik helyzettel szemben, az annak a következménye lehet, hogy az olvasás a prózai szöveg megértésének szokványosabb módja. Ezen felül a kombinált látási-hallási helyzetben (IIC vizsgálat) a személyek talán azért értek el gyengébb eredményt, mert lépést kellett tartaniuk a magnetofonfelvétel olvasójával. Ez az extra nehézség zavarta a megértést.

III. Vizsgálat: Magyar személyek

IIIA Vizsgálat: Kényszerválasztásos helyzet

A magyar személyeknél mind a 28 példánál szignifikánsan eltért az egyik angol cím választása az összes többiétől [$\text{Khi}^2(3) = 9,20, p < 0,05$]. A preferencia valójában igen erős volt: a 20 esetben 25 vagy még több személy (több mint 83%) egyetlen egy címet választott. Három eset kivételével (16, 46 és 26) ezek a rendkívül egybehangzó választások a helyes címet favorizálták. A három kivételnél a helyes címet csak 7-13 személy választotta, míg 12-16 az egyik vagy másik helytelen alternatívát. Az I. Vizsgálatban az amerikai kényszerválasztásos helyzetben a 16-os elrendezés szintén gyakran vezetett helytelen és egyet nem értő válaszadáshoz, a 46 pedig ott is konszenzuális helytelen választás volt.

IIIB Vizsgálat: Illeszkedés megítélés

Akárcsak az amerikai személyeknél, a helyes párok túlsúlyban voltak a helytelenekkel

szemben, s magyar személyeknél a preferencia kiugró volt.⁷ A 28 helyesen párosított eset közül 18-ban 2 vagy az alatti illeszkedési értéket kaptunk, míg csak egyetlen olyan volt (a 12-es), melynél 4 fölötti érték jelent meg. Ugyanakkor a helytelenül párosított címeknél 26-nál 4 fölötti volt az érték, míg egyetlen egy sem volt 2 alatt. A helyes és helytelen 28 pár átlagos megítélését összehasonlító *t*-próba 1,93 és 4,14-es átlagok mellett azt mutatja, hogy az előbbiek sokkal jobb illeszkedési értéket kaptak, $t(27) = 12,89, p < 0,01$.

Bár nemigen tűnt szükségesnek további statisztikai próbák elvégzése, lévén a különbségek meglehetősen nyilvánvalóak, ellenőriztük azt a hat helyes és helytelen párt, melyek átlagos megítélése leginkább hasonlított egymásra. Az összehasonlítások közül négyben a helyes pár magasabb illeszkedési értéket kapott, mint a helytelen, $t(29) = 2,37 - 6,34, p < 0,05$. Csak két olyan eset volt (19/41, 46/33), ahol nem volt különbség, a *t* értéke 1 alatti volt.

Megvitatás

Novellák látszólag jelentés nélküli címei valahogy mégis elég információt vittek át ahhoz, hogy értelmessé tegyék magukat, legalábbis egy olyan szintig, hogy összekapcsolják a címet annak helyes fordításával, vagy magas pontértéket juttassanak nekik, mikor helyes párral szerepelnek együtt. Magyar címek angol fordításait gyakrabban választották ki a személyek helyesen, mint helytelenül. A helyesen párosított magyar és angol címeket pedig jobban összeillőnek tartották, mint a helytelenül párosítottakat. Ez igaz volt akkor is, hogyha olvasták, hallották vagy egyszerre olvasták és hallották a címeket. Hat vizsgálatban találtunk ilyen magas teljesítményt mind kényszerválasztásos, mind skálázásos eljárásokban, mind amerikai, mind magyar vizsgálati személyeknél.

Mivel a címek a személyek számára ismeretlen nyelven voltak, szótári jelentésük nem játszhatott szerepet. Próbálkozás vagy egyedi asszociációk sem állhattak a választok mögött, mivel a párosítások és megítélések nem véletlenszerűek voltak. A helyes válaszok száma nagy volt, és szignifikánsan magasabb volt az illeszkedési ítélet a helyesen párosított címek esetén.

Van némi esély arra, hogy az illeszkedési vizsgálatban a személyek által utólag meg is említett szószámlálási stratégia játszhatott valamilyen szerepet. A kényszerválasztásos helyzetben azonban az egy-egy elrendezésben az alternatívákat alkotó négy válaszlehetőség teljes halmazában a szószám túl variabilis volt ahhoz, hogy komoly tényező lehessen. A helyes címpárok között korreláció volt a két nyelvben a szószám tekintetében ($r = 0,57, p < 0,01, f = 26$), míg a helytelen pároknál nem volt ilyen korreláció a szószámban ($r = 0,07, p > 0,05, f = 26$). Ez a lehetséges támpont azonban, ha a

⁷ Megbeszéléseim a magyar kollégákkal arra utaltak, hogy a párok közül 17-ben angol vagy francia, illetve latin eredetű szó vagy akár két szó is szerepelt, melyeket a személyek felismerhettek, s melyek utaltak a jelentésre. De ezt a 17 párt kihagyva az elemzésből, a maradék 11-nél (1/9, 6/47, 7/15, 11/56, 16/30, 17/44, 21/52, 23/27, 29/36, 33/46 és 34/54) még mindig egyértelmű egyetértést mutattak a kényszerválasztásos helyzetben, és egy eset kivételével (34/54) a helyes pár magasabb illeszkedési megítélést kapott, mint a helytelen.

személyek észre is vették és fel is használták, a hallgatási helyzetben nem lehetett tényező (IIB Vizsgálat). Itt ugyanis a személyeknek nehéz feladat lett volna, hogy meghallgassák a magnószalagot, elvégezzék a megítélést és közben még meg is számlálják a szavakat számukra ismeretlen címek kétharmadában (ahol az egyik halmaz idegen nyelven volt, s viszonylag gyorsan is olvasták).

Közvetlen adataink is voltak arra, hogy a szószámlálás nem hatékony támpont a jelentésre nézve. 14 olyan párpár volt, ahol mind a helyes, mind a helytelen változatban azonos számú szó szerepelt mindkét nyelven. A szószám szempontjából így egyenértékű címeknél irreleváns a számlálás, mint lehetséges támpont. Nézzük meg ezen alcsoport viselkedését a IIA vizsgálatban, ahol a személyek olvasták a címeket, vagyis a legjobb lehetőségük volt a szavak leszámlálására. A 14 helyesen illesztett pár közül 9 esetben szignifikánsan magasabb megítéléseket kaptunk, mint a helytelenül illesztett pároknál; a helytelenül illesztett párok közül három kapott magasabb pontértéket, mint a helyesen illesztettek; s két sorozatban voltak egyformák az értékek. Vagyis, ebben a 14 elemű alcsoportban a helyesen illesztett párokat a személyek általában összeillőbbnek tartották, mint a helytelenül párosítottakat — bár mindkét esetben azonos számú szó szerepelt a címekben. Ezek az eredmények párhuzamba hozhatók az általános eredményekkel.

A helyes címek kiválasztásában és megítélésében mutatott egyetértés legvalószínűbben azért merült fel, mert a szavaknak mint ingereknek „intrinsic” sajátosságai is vannak, nevezetesen fiziognómiai kifejezőértékük van. A szavak szenzoros-perceptuális jellegzetességei — formájuk, méretük, betűszámuk, csoportjaik, implicit és explicit hangzásuk — utalnak a szavak jelentésére.

A nyelv fiziognómiai-kifejező sajátosságait rendszeresen elfedi, kiegészíti vagy felülbírálja a szavak szó szerinti jelentése. Ha azonban a szavakat megfosztjuk nyílt értelműktől, mint jelen vizsgálatban, ahol egy ismeretlen nyelvet alkalmaztunk, csak a fiziognómiai jelentés van meg.

Ezt a finom jelentésvonatkozást könnyebb irodalmi szövegnél bemutatni, mint szokványos prózában. A nagy művészi tehetséggel megáldott szerzők, különösen amikor feladatokat ró ki rájuk a műfaj, a novella kerete (a rövidség), érzékenyek a szavak fiziognómiai árnyalataira. Ezért valószínűbb, hogy ilyeneket választanak és használnak. Ezen felül a novellák címeit használva a vizsgálati személyek erősen felszólító üzenetet is kaptak, mivel a novella címeknek más irodalmi formák címeinél nagyobb a felelősségük az olvasó eligazításában.

A fiziognómiai jelentést jobban átadta a vizuális közeg, mint a másik, illetve a kettő összessége (LINDAUER, PENN és STERGIOU, 1985). A három input típus összehasonlítása az illeszkedési feladatban (VII. Vizsgálat) a látás-olvasás enyhe, de szignifikáns fölényét demonstrálta. Mivel az olvasás a szokványosabb mód a szövegmegértésre, ezek a különbségek érthetőek. Ezen felül, mikor a személyeket arra kényszerítettük, hogy egy magnetofonszalag hallgatása közben olvassanak (ICC Vizsgálat), ez zavarokat okozhatott. Ezen felül a különböző szópárok olvasása közötti rövid idő lehet, hogy nem volt elég arra, hogy kiüritsék emlékezetüket, vagyis a rövid távú emlékezetből is származhattak zavaró hatások. Az olvasás-hallgatási helyzetben tehát a színesztéziás jelentésnek (MARKS, 1978) kicsiny szerepe volt. Lehet, hogy bonyolultabb feladatoknál nagyobb előnyök származnának abból, hogy a címek akusztikusan is megjelenjenek.

A fiziognómiai hatás támadáspontja valószínűleg az észlelés volt és nem a képzelet vagy az emlékezet (LINDAUER, 1984b). Az értelmetlen szavak (s nyilván ez volt a helyzet a magyar szövegekkel az amerikai személyek számára, s kisebb mértékben ugyan, de az angol szöveggel is a magyarok számára) nem tudnak asszociációkra vagy az emlékezetre támaszkodni. A színnel, mérettel és a távolság megítélésével kapcsolatos fiziognómiai vizsgálatok a magasabb rendű, kognitív folyamatokkal szemben szintén a perceptuális tényezők szerepét hangsúlyozták (LINDAUER, 1984b, 1985, megjelenés alatt).

A címek tehát olyan implicit jelentést közölnek, mely a szavak szótári jelentését felerősíti vagy, ritkán ugyan, de akár ellent is mond neki. A fiziognómiai jelentés, bár itt csak novellacímekben igazoltuk meglétét, valószínűleg szokványos prózai szövegeknél is érvényesül, sőt, még általánosabban minden újságcímnél. A személypercepcióban szerepet játszó első benyomáshoz hasonlóan a cím az olvasó számára megjelenő kiinduló információ, s mint ilyen, nagy súlyt hordoz a későbbi reakciók meghatározásában. Ignorálása a retorikában és a szerkesztésben, az irodalompszichológiában, a kognitív pszichológiában és elbeszélő szövegek elemzése során, valamint a séma-elméletben, méltatlannak tűnik.

Kutatásunk tehát igazolta, hogy lehet kísérletezni irodalmi keretekben is – az irodalmi próza elkerülhetetlen, de vonzó szubjektivitása ellenére. Ezen felül a kutatók rámutatnak a novella kutatási lehetőségeire, ami ellentmondásban van azzal, hogy a novella vonzotta a legkevesebb empirikus kutatást a különböző irodalmi formák közül (LINDAUER, 1984e). Az elbeszélő szövegekkel kapcsolatos mai erőfeszítések (például a séma-elmélet, KOZMINSKY, 1977), melyek kizárólag mesterséges szövegekre építenek, sokat profitálhatnak abból, hogy a novellákban használt realisztikus prózát alkalmazzák inkább (NEISSER és HUPCEY, 1975).

Kutatásainknak számos korlátja van az általánosíthatóság szempontjából. Speciális nyelvi kategóriát használtunk (címeket); az anyagot egy sajátos irodalmi műnemből választottuk (a novellák köréből); s a személyek reakcióit két igen sajátos ellenőrzési helyzetben vizsgáltuk (kényszerválasztás és illeszkedési megítélés esetén).

Ezzel együtt az eredményeknek van némi érdekességük más prózatípusokra nézve is. A címeknek hasonló esztétikai és kommunikációs szerepük lehet más irodalmi formáknál, például a költészetben is. Ezen felül bármilyen prózatípus, beleértve a nem kitalált szövegeket is, a fiziognómiás jelentés felerősítő háttérében részesedik, amikor jellegzetes címek vezetnek be. Az író feladata az, hogy a közvetlen és a közvetett (fiziognómiás) jelentések egymást fokozó erejét biztosítsa.

Az irodalmi címet használó munkát szokványosabb prózával is meg kell ismételünk. Számos további kérdést is ellenőriznünk kell. Ide tartozik például az, hogy el lehet-e különíteni egymástól az eltérő fiziognómiás jellegzetességekkel rendelkező egymáshoz hasonló címeket; s ha ugyanannál a szövegnél használjuk ezeket a címeket, vajon különböző elvárásokhoz s jelentésekhez vezetnek-e?

További érdekes probléma az, hogy vajon ugyanazon cím alakjának, központozásának, betűtípusának s hasonló jellegzetességeinek megváltoztatása – s ezzel a lehetséges fiziognómia megváltozása (például a kiemeltség megváltozása) – megváltoztathatja az olvasó által a prózai szövegbe bevitt mentális beállítódásokat? Gondoljunk például arra, milyen módon reagálunk E. E. Cumming központozási szokásaira. Lehet,

hogy az egyébként azonos szövegek ilyen szerkezeti változásait használják ki az okos hirdetési szakemberek, mikor olyan szövegstílusokat variálnak, melyek lényegében ugyanazt mondják, mint versenytársaik ugyanolyan jellegű termékekről.

Magyar novellák címével kapcsolatban igazoltuk tehát a fiziognómiai jelentés meglétét, ez azonban még nyitva hagyja azt a kérdést, általános hatásról van-e itt szó, mely más szövegeknél (legyenek azok irodalmiak vagy hétköznapiak) is érvényesül. Ez az általánosság empirikusan igazolandó. Elméleti kérdések is nyitva maradtak. Az elméleti problémák a fiziognómia mechanizmusaival kapcsolatosak (vagyis azzal, hogy perceptuális vagy tanult hatásokról van-e szó, annak eredetével (vagyis vele született vagy koragyermekkorban tanult jelenséggel van-e dolgunk), valamint azzal, hogyan növelhető szövegek esetén a fiziognómiás hatás (például a színek megváltoztatásával vagy a betűtípus változtatása segítségével). Ezzel kapcsolatos, de általánosabb kérdés az, hogy vajon a novellák címei eltérnek-e például más műfajok címeitől, de magukat a címeket tekintve is számos kérdés nyitva marad, például, hogy milyen címek hatása a megértésben és a felidézésben. Ezek a felsorolt témák utalnak arra, hogy milyen nagyok a címkutatás távlatai.

(Pléh Csaba fordítása)

Irodalom

- AZIZ, A., 1974, Article titles as tools of communication, *Journal of Technical Writing and Communication*, 4, 19–21.
- BOCK, M., 1980, Some effects of titles on building and recalling text structure, *Discourse Processes*, 3, 301–311.
- BODMAN, P. L., MINCHER, M., WILLIAMS, C. and LINDAUER, M. S., 1979, What's in a name? Evaluations of literary names in context and in isolation, *Poetics*, 8, 491–496.
- BORNSTEIN, M. H., (ed), 1984, *Psychology in relation to its allied disciplines*, Vol. 1. Erlbaum, Hillsdale.
- BOUYEURE, C., 1978, Leroy: The outcroppings of reality, *Cimaise*, 138–139, 41–52.
- BOWER, G. H., 1976, Experiments in story understanding and recall, *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 28, 511–534.
- BROER, J. W., 1977, On two active – reader stimulants: Multiple titles and inverse writing – maximizing a figure of merit for your publications, *Journal of Technical Writing and Communication*, 7, 151–157.
- BROWN, R., 1958, *Words and things*, The Free Press, New York.
- BROWN, R., BLOCK, A. and HOROWITZ, A., 1955, Photetic symbolism in natural languages, *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 50, 383–393.
- CORSINI, R. J. (ed.) 1984, *Wiley Encyclopedia of Psychology*, Wiley, New York.
- CROSBY, H. A., 1976, Titles, A treatise on, *College Composition and Communication*, 27, 387–391.
- DENGLER, R., 1975, The language of film titles, *Journal of Communication*, 25, 51–60.

- GUILFORD, J. P., 1970, Creativity, Retrospect and prospect, *Journal of Creative Behavior*, 4, 149–168.
- HEVNER, K., 1937, An experimental study of the affective value of sounds in poetry, *American Journal of Psychology*, 49, 419–434.
- HOPKINS, R. H., 1978, Familiarity and difficulty of author-title materials for use in studies of long-term memory, *Bulletin of the Psychonomic Society*, 12, 77–79.
- HOLLAND, M. R. and WERTHEIMER, M., 1964, Some physiognomic aspects of naming, or, maluma and taketa revisited, *Perceptual and Motor Skills*, 19, 11–117.
- ILLÉS, L. (ed.), 1979, *44 Hungarian short stories*, Corvina, Budapest.
- KEPES, G. (ed.), 1956, *The new landscape in art and science*, Paul Theobald, Chicago.
- KOZMINSKY, E., 1977, Altering comprehension, The Effect of biasing titles on text comprehension, *Memory and Cognition*, 5, 482–490.
- LINDAUER, M. S., 1968, Pleasant and unpleasant emotions in literature: A comparison with the affective tone of psychology, *Journal of Psychology*, 70, 55–67.
- LINDAUER, M. S., 1970a, Psychological aspects of form perception in abstract art, *Science de l'Art*, 7, 19–24.
- LINDAUER, M. S., 1970b, Physiognomic properties of abstract art and titles, *Proceedings of the 78th Annual Convention APA*, 5, 493–494.
- LINDAUER, M. S., 1974, *The psychological study of literature*, Nelson-Hall, Chicago.
- LINDAUER, M. S., 1984a, Applying empirical research methods to the psychology of literature, In: NATOLI (ed.), 1984: 1–60.
- LINDAUER, M. S., 1984b, Physiognomic perception, In: CORSINI (ed.), 1984, 234–235.
- LINDAUER, M. S., 1984c, Physiognomy and art: Approaches from above, below, and sideways, *Visual Arts Research*, 10, 52–65.
- LINDAUER, M. S., 1984d, Psychology and literature, In: BORNSTEIN, M. H. (ed.), 1984: 230–246.
- LINDAUER, M. S., 1984e, A novella helye az irodalompszichológiában, *Pszichológia*, 3, 397–411.
- LINDAUER, M. S., 1985, Physiognomic distance perception, Paper presented at EPA, Boston.
- LINDAUER, M. S., In Press: Perceiving, imaging and preferring the colors of physiognomic stimuli, *American Journal of Psychology*.
- LINDAUER, M. S., STERGIOU, E. A. and PENN, D. L., 1985, Seeing and touching aesthetic objects, — Kiadatlan kézirat.
- MARKS, L. E., 1978, *The unity of the senses*, Academic Press, New York.
- NATOLI, J. P. (ed.), 1984, *Psychological perspectives on literature*, Anchor/Shoestring, New York.
- NEISSER, U. and HUPCEY, J. A., 1975, A Sherlockean experiment, *Cognition*, 3, 307–311.
- NEWMAN, B. S., 1933, Further experiments in phonetic symbolism, *American Journal of Psychology*, 45, 53–75.
- The Oxford English Dictionary*, 1970, vol. XI. Oxford University Press, London.
- PTACEK, P. H., KRICOS, P. B., BLACK, J. W. and HYMAN, M., 1974–76, Titles as measures of trends in research and training, *General Semantics Bulletin*, 12, 98–201.

- SCHWARZ, M. N. K. and FLAMMER, A., 1981, Text structure and title — Effects on comprehension and recall, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 20, 61–66.
- THORNDYKE, P. W., 1975, The role of inferences in discourse comprehension, *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 15, 432–446.
- VAN TOORN, P., 1982, Handy handles, *Antigonish Review*, 48, 31–35.
- WERNER, H., 1956, On physiognomic perception, In: KEPES, G. (ed.), 280–282.
- WERTHEIMER, M., 1958, The relation between the sound of a word and its meaning, *American Journal of Psychology*, 71, 412–415.
- WINNER, E., 1982, *Invented Worlds: The Psychology of the Arts*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 248–252.

MARTIN S. LINDAUER

PHYSIOGNOMIC MEANINGS IN THE TITLES OF SHORT STORIES

The possibility of match between the physiognomic meaning of Hungarian and English titles of short stories were assessed in two kind of tasks. In one type of experiments a four-item multiple choice task was used. The titles of Hungarian short stories were presented in (written) Hungarian to American subjects of no knowledge of Hungarian language. The subjects had to indicate, which Hungarian title corresponded to the English version of the title. In the task the Hungarian title was paired either with the English title of the same short story or with the title of another short story. The presentation was either oral, written or written and oral. The reverse of the experiments was conducted as well, i.e. Hungarian subjects attempted to indicate the proper English version, or they assessed the match between two titles. According to the results, in the multiple choice task the American subjects selected one of the four alternatives more frequently than the others. Furthermore, the choice of the correct title was more frequent than the chance level. In the fittingness rating study the score was higher for the correctly matched pairs than the score assigned to the incorrect pairs. In all cases, however, there were differences between the correspondence among the pairs. The highest correspondence appeared in the case of written presentation. Similar results were obtained at the Hungarian subjects. Thus the meaningless titles from short stories conveyed sufficient information for the subjects to connect this titles to the translated version. The information for this performance (beside the slight possibility of the comparison on the basis of the title length) is supposed to be the physiognomic meaning, sensed and preserved by the translators of the short stories.